

Doğu ve Batı Düalizminde İslam Medeniyet Tarihinin Oksidentalist Düşünürü Fuat Sezgin ve Bilim Tarihi Anlayışı

Serdar Saygılı¹

ORCID: 0000-0003-1986-6448

Makale Geliş: 20 Ekim 2018

Makale Kabul: 25 Aralık 2018

Öz

Fuat Sezgin, İslam medeniyet tarihine önemli katkılar yapmış çağdaş Türk düşünürlerinden birisidir. O, İslam bilim tarihi üzerine yapmış olduğu araştırmalar ile bilim tarihinde yeni bir çığır açmıştır. Ona göre, insanlık tarihinin gelişim düzeyi Batı medeniyetinin gelişim düzeyi ile tekdüze bir perspektiften değerlendirilmiştir. Bu durum, gerek doğu dünyasında gerekse Batı dünyasında yanlış bir İslam medeniyeti algısına sebep olmuştur. Böylece insanlık tarihine katkısı yok denecek kadar az olan ve Batı medeniyeti karşısında yetersiz bir konuma indirgenen İslam medeniyeti anlayışı ortaya çıkmıştır. Oysa İslam medeniyet tarihi, insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından birisidir. Çünkü İslam medeniyetinde gelişen bilim ve teknoloji hem İslam coğrafyasında hem de dünya coğrafyasında insanlık için yeni yaklaşımların oluşumuna imkân sağlamıştır. İslam bilim ve teknoloji tarihinde ki faaliyetler insanlığın günümüz bilim ve teknolojisine ulaşmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu sebeptendir ki, insanlığın en önemli bilgi türlerinden birisi olan bilim, sadece tek bir ulus ve uygarlığın ürünü değildir. İran, Hint, Çin, Mısır, Arap, Yunan ve Türk gibi birçok ulus ve uygarlığın ortak ürünüdür. Bununla birlikte İslam medeniyeti üzerine hümanist oryantalistlerin yapmış olduğu çalışmalar hem yetersiz kalmış hem de ideolojik sebeplerden dikkate alınmamıştır. Bu nedenle bilimler tarihinin yazımında İslam medeniyetinin katkısı yeter düzeyde ortaya koyulmamıştır. Dola yısıyla Sezgin, İslam bilim ve teknoloji tarihi üzerine düşünceleriyle ezberlenmiş doğmaların ötesine geçen, üstü örtük gerçeklerin ortaya çıkarılmasına önemli katkılar sağlayan ve bilim tarihine yeni bir perspektif kazandıran öncü bir bilim insanıdır.

Anahtar Kelimeler: Fuat Sezgin, İslam Bilim Tarihi, İslam Medeniyeti, Batı Medeniyeti, Türk-İslam Medeniyeti, Oryantalizm

Fuat Sezgin as an Occidentalst Thinker of the History of the Islamic Civilization in West-East Dualism and his Understanding of History of Science

Abstract

Fuat Sezgin is one of the Turkish thinkers contemporary made important contributions to the history of Islamic civilization. He has opened a new era in the history of science through research on the history of Islamic science. According to him, the level of development of human history is evaluated from a uniform perspective with the development level of Western civilization. This situation has led to the perception of a false Islamic civilization both in the eastern world and in the Western World. So the Islamic civilization has emerged that reduced to an inadequate position in the face of Western civilization and little contribution to the history of humanity. However, the history of Islamic civilization is one of the most important turning points in human history. Because science and technology developed in Islamic civilization has enabled the formation of new approaches for humanity both in Islamic geography and in the world geography. The activities in the history of Islamic science and technology have made important contributions to the access of humanity to today's science and technology. For this reason, science, which is one of the most important types of knowledge of humanity, is not the product of only one nation and civilization. It is a common product of many nations and civilization such as Iran, Indian, China, Egypt, Arab, Greek and Turkish. However, the work of humanist orientalist on Islamic civilization is both insufficient and not considered for ideological reasons. Therefore, the contribution of Islamic civilization in the writing of the history of sciences is not sufficiently proven. He is a pioneer scientist who gives a new perspective to the history of science and provides important contributions to revealing implicit truths, goes beyond mistakes with his thoughts on the history of Islamic science and technology.

Keywords: Fuat Sezgin, History of Islamic Science, Islamic Civilization, Western Civilization, Turkish-Islamic Civilization, Orientalism

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Serdar SAYGILI, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü. Assistant Professor, Erciyes University, Faculty of Literature, Department of Philosophy, Kayseri/Turkey (serdarsaygili@erciyes.edu.tr)

“Batı medeniyeti, İslâm medeniyetinin çocuğudur. Bilimler Eski Mısır, Babil, Yunan, İslam ve Avrupa yolunu takip etmiştir. Batı bilimi olarak sunulanlar, İslam bilimlerinin devamıdır.”²

Prof. Dr. Fuat Sezgin

“Amacım İslam topluluğuna mensup insanlara, İslâm bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, benlik duygularını olumsuz etkileyen yanlış yargılardan onları kurtarmak ve ferdin yaratıcılığına olan inancı onlara kazandırmaktır.”³

Prof. Dr. Fuat Sezgin

“Benim mensubu olduğum bir kültür ve medeniyet dünyası var. Bizler, köksüz değiliz. Derinlere kök salan bir medeniyete beşiklik etmişiz. Fakat yüzyıllardır bu medeniyetin görmezden gelindiğini, hakkının yenildiğini ve yaptıklarının elinden alındığını gördüm. İslam medeniyetinin dünya bilimine yaptığı büyük katkıları, bunun farkında olmayan dünyaya tanıtmayı amaç edindim. Bu gayretim bir kısmı sadece bilim dünyasına hizmet diğer önemli bir gayesi ise İslam dünyasının yitirmiş olduğu kendine saygıyı, güveni ve insanlık tarihindeki yerini hatırlatarak kaybettiklerini iade etmektir.”⁴

Prof. Dr. Fuat Sezgin

Giriş

Dünyanın önde gelen bilim tarihçilerinden birisi olan Fuat Sezgin, İslam bilim ve teknoloji tarihi üzerine yapmış olduğu çalışmaları ile tanınmış önemli bir bilim insanıdır. İslam bilim ve teknoloji tarihi alanında ki çalışmaları ile gerek kendi bilim ve kültür dünyasında gerekse Batı bilim ve kültür dünyasında önyargıları kırma cesaretini göstermiş ender şahsiyetlerden birisidir. Dünya bilim tarihine, İslam bilim ve teknoloji tarihinin yapmış olduğu katkıları objektif bir perspektiften değerlendiren Sezgin, Batı merkezli sübjektif bilim tarihi anlayışlarını kabul etmemiştir. İslam dünyasının bilim ve teknoloji üretimine önemli katkılar sağladığını düşünen Sezgin, İslam dünyasının bilim ve teknoloji alanında büyük başarılar elde ettiğini ifade etmiştir. Ona göre, İslam medeniyeti bilim ve teknoloji sahasında önemli bilim insanları yetiştirmiş, yaratıcı faaliyetler gerçekleştirmiş, astronomi, coğrafya, optik, fizik, kimya, biyoloji, matematik, mimari, geometri, tıp ve felsefe gibi birçok alanda dikkat çekici çalışmalar yapmıştır. İslam dünyasının farklı bilim alanlarında yaptığı çalışmalar bilimlerin gelişmesine imkân sağlamıştır. Dolayısıyla İslam medeniyeti, bilimsel faaliyetleri ile bilim tarihine yeni perspektifler kazandırmış, yaratıcı bilimsel faaliyetlerin oluşumuna uygun ortamlar hazırlamış ve dünya medeniyetine önemli katkılar sağlamıştır.

İslam bilim tarihinde önemli bir yer edinmiş olan Sezgin’in anlaşılması hususunda bu bilim dalının neliğini ifade etmek gereklidir. Bu bağlamda sorulması gereken ilk soru ‘Bilim tarihi nedir?’ sorusudur. Bilim tarihi, doğanın yapısı ve işleyişini anlamaya çalışan insanların tarihi⁵; uygar dünyayı oluşturan farklı ulusların ve uygarlıkların bilimsel etkinliklerini incelemeye ve karanlıkta kalmış noktaları aydınlatmaya çalışan

2 Ali Karakaş, “20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, 2015), 332.

3 Fuat Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuççe İnceoğlu, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 12.

4 Tayfur Korkmaz, “20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009), 11.

5 Kostas Gavroğlu, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, çev. Ari Çokana (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006), 14.

tarihsel araştırma⁶; insanın evreni araştırması, zaman ve mekan içinde var olan ilişkileri keşfetmesi, elde edilen gerçekleri savunması, yanlışlara ve batıl inançlara karşı savaşıması⁷; olguları düzenli olarak bir araya getirmek ve olayları doğru bir şekilde sıralamakla birlikte geçmişini yeniden yorumlamayı, dünyayı yeniden inşaa etmeyi içeren faaliyet⁸; uygarlıkların ve ulusların tarihin her dönemindeki gelişimini anlatmak üzerine doğmuş bir bilim dalı⁹ olarak tanımlanmaktadır. İslam bilim tarihçisi Sezgin ‘Bilim tarihi nedir?’ sorusunu şöyle cevaplamıştır: “Bilim tarihi ne demek? Bilim tarihini çok çeşitli şekillerde tarif edebilirsiniz. Ama bugün aklıma geleni size söyleyeceğim. Beşeriyetin başlangıçtan bugüne hayat şartlarını geliştirmek, yaşadığı kâinatı tanımak hususundaki bütün çalışmalarının neticesini gösterme gayretidir.”¹⁰ Dolayısıyla insanlık tarihinin anlaşılmasında ki önemli beşerî etkinliklerden birisi olan bilim tarihi, tarihin başlangıcından günümüze kadar farklı toplumlar tarafından üretilen bilginin, bilimin ve teknolojinin gelişim sürecinin kendi dönem şartları içerisinde objektif perspektiften açıklanması ve yorumlanması faaliyetidir. İnsanlık tarihinin gelişim aşamalarını sistematik bir biçimde açıklama ve yorumlama faaliyeti olan bilim tarihinin konusu ise doğanın farklı toplumlar tarafından işlenme, modellenme ve anlaşılma tarihini ortaya koymaktır.¹¹ Başka bir ifadeyle bilim tarihinin konusu, bilginin geçmiş olduğu aşamaları belirlemek; bilimsel kuramların doğuşunu ve gelişimini olgusal ve deneysel verilerle betimlemek; bilimin değerini ve önemini sorgulayarak bilimsel etkinliği bütün yönleriyle tanımaya çalışmak; bilimsel etkinliklerin insan yaşamında ne gibi değişikliklere neden olduğunu incelemek; bir toplumun bilime ne zaman katkı yaptığını ortaya koymak; toplumun bilime katkı yapacak düzeye gelmesi için neler yapılması gerektiğini göstermek; bu katkıların esnasında bilim insanlarının kullandıkları yöntemleri, araç ve gereçleri objektif bir perspektiften değerlendirmektir.¹² Buradan da anlaşılacağı üzere, bilim tarihi konusu itibarıyla geniş bir bilim dalı olmakla birlikte kökleri geçmişin ilkel toplumlarından günümüzün modern toplumlarına kadar uzanmaktadır.¹³ Bu toplumların doğru bir biçimde analiz edilmeleri tarihsellikten yoksun sübjektif ölçütlerle değil, sosyal-kültürel bir zaman ve mekân perspektifi içinde objektif ölçütlerle değerlendirilmeyi gerektirmektedir.¹⁴ Bu bakımdan bilim tarihinin genel anlamda konusu uygarlıkların objektif bilim tarihlerinin yazılması özel anlamda ise İslam bilim tarihinin insanlık tarihindeki yerinin ortaya koyulmasıdır.¹⁵ Dolayısıyla bilim tarihi konusu itibarıyla çalışma alanı çok geniş, sorumluluk alanı çok hassas ve etki alanı çok güçlü bir bilimdir. Bilim tarihi uluslar ve uygarlıklar için önemli bir bilim dalıdır. Zira bir ulusun veya uygarlığın tarihsel süreç içerisinde kendi tarihinin faaliyetlerini ortaya koymasının, dünya tarihinde hak ettiği yeri almasının ve insanlık tarihine ismini yazdırmasının yegâne yolu bilim tarihidir.¹⁶ Bu bakımdan ulusların ve/veya uygarlıkların müşterek inşaa ettikleri insanlık medeniyetinde

6 Rob Iliffe, *Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi*, ed. Melek Doksay Gökdoğan, çev. Sedef Beşkardeşler&Tarık Tuna Gözütök vd. (İstanbul: Lotus Yayınevi, 2016), 19.

7 George Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, çev. Melek Dosay-Remzi Demir (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995), 20-21.

8 Patrica Fara, *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, çev. Aysun Babacan (İstanbul: Metis Yayıncılık, 2012), 13.

9 Aybüke Ekici, “Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin”, *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ed. Muharrem Balcı (İstanbul: Matbaa Basım, 2013), 391.

10 Korkmaz, “20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları; George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği”, 185.

11 Iliffe, *Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi*, 27.

12 Hüseyin Gazi Topdemir, Yavuz Unat, *Bilim Tarihi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2008), 7.

13 Cemal Yıldırım, *Bilim Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012), 13.

14 Gavroğlu, *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*, 30.

15 Fuat Sezgin, “Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Yaratıcı Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz”, *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar İçinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 54-55.

16 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 8-9.

hak ettikleri yerleri bilim tarihi ile alacaklardır.¹⁷ Görüldüğü üzere, insanlığın maddi ve manevi ürünlerinin doğru biçimde değerlendirilmesinin, bir ulusun evrensel kültür içindeki değerinin objektif bir biçimde ortaya koyulmasının en iyi yolu bilim tarihidir.¹⁸

Bilimin doğuş ve gelişiminin öyküsü olarak kabul edilen bilim tarihinin amacı, objektif bilginin ortaya çıkma, yayılma ve kullanılma koşullarını incelemek, bir düşünme türünün oluşumunu saptamaktır. Bununla birlikte olguların ve buluşların kataloğunu çıkarmaktan çok bilimsel kavram, kuram ve paradigmanın doğuşunu izlemek ve de gelişimini anlamaktır.¹⁹ Ayrıca bilim tarihinin amacı, bilimsel keşifleri doğrudan kaydetmek değil, bilimsel düşüncenin ilerlemesiyle birlikte insan bilincinin aşamalarını açıklamaktır.²⁰ Sezgin açısından bilim tarihinin amacı ise İslam bilim tarihinin insanlık tarihindeki konumunu ve etkisini objektif olarak açığa çıkarmaktır. İslam medeniyet tarihi hakkında Müslümanlar ve Batılılar arasında yaygın yanlış kanaatleri düzeltmek ve Müslümanların insanlık tarihindeki konumlarını ortaya koymaktır.²¹ Bununla birlikte Sezgin, bilim tarihinde ki esas amacıyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "... Tek amacım, İslam topluluğuna bağlı insanlara, özellikle Türklere, ister dindar ister dinsiz olsunlar İslam bilimlerinin gerçeğini tanıtmak, onları benlik duygularını hırpalayan yanlış yargılardan kurtarmak ve onlara ferdin yaratıcılığına karşı olan inancı kazandırmaktır."²² Dolayısıyla Sezgin'in bilim tarihindeki esas amacı, objektif bilim tarihi anlayışı ile İslam dünyasının insanlık medeniyetindeki yerinin doğru tespit edilmesidir.

Bilim tarihi faaliyetlerinde bir bilim tarihçisinin görevi ise bilimsel keşifleri sadece ardarda sırlamak değil, bilimsel keşiflerin gelişim süreçlerini anlamaya çalışmaktır.²³ Başka bir ifade ile bilim tarihçisinin görevi, medeniyetler tarihinde aralıksız zincir oluşturan bilimler tarihinin kaybolan halkalarını bulmak ve bunları yeniden bir değerine bağlamaktır.²⁴ Bu bakımdan bilim tarihçisini asıl görevi, bilim insanlarının bilimsel keşiflerini sistematik olarak düzenlemekten ziyade bilimsel bilinçleri canlandırmaktır. İnsan bilincinin gelişimini açıklamak ve bilimsel tutumunu eleştirel yoruma tabii tutmaktır.²⁵ Bu demek oluyor ki bilim tarihçisinin ödevi, bütünü meydana getiren parçaları gerçeğe uygun bir şekilde duygulardan, önyargılardan uzak bir biçimde tanımak ve tanıtmaktır.²⁶

Bilimlerin birbirlerinin devamı ulus ve/veya uygarlıkların etkileşimiyle meydan geldiğini düşünen Sezgin, medeniyet tarihinin bir bütün olduğunu savunmuştur. O, bu hususla ilgili olarak 'İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler' isimli söyleşisinde şöyle bir açıklamada bulunmuştur: "Ben medeniyet tarihini bir bütün olarak kabul ediyorum. ...Bizler, Yunanlılar ve bugünkü modern Avrupalılar modern teknolojiyi geliştirmişler ise başka bölgelerde yaşayan insanların bu süreçte katkısı vardır. Ben, bilimler

17 Fuat Sezgin, "İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 41.

18 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 7.

19 Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 13.

20 Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, 17.

21 Tareq Awrahim, "Tarihçi Fuat Sezgin ve İslam Medeniyeti Tarihinde Düzeltilmiş Kavramlar", *Mukaddime* 8, 2 (2017), 366.

22 Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 12.

23 Sarton, *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*, 17.

24 Fuat Sezgin, "Bilim Tarihçiliğine Bir Bakış", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktas-Tuğçe Inceoğlu, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 100-101.

25 Nejat Bozkurt, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi* (İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004), 14.

26 Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 12.

tarihine böyle bakıyorum. İnsanlığın müşterek tarihinden öğrendiğimize göre, burada Sümerlileri, Babillileri, Çinlileri, Hintlileri ve Mısırlıları da buluyoruz. Yunanlıları da... Bu böylece geliyor.²⁷ Sezgin, bu husustaki düşüncelerini şu şekilde devam ettirmiştir: “Müslümanlar öncüllerinden her şeyden önce Yunanlılardan, bir dereceye kadar Babilonyalılarında, Sasani İranlılarında ve Hintlilerden aldıkları bilimlerini geliştirdiler. Yeni bilimler ortaya koydular. Avrupalı ardılları tarafından geliştirilecek bilimlerin yollarını döşediler veya ilk kılavuzlarını hazırladılar.”²⁸ Fransız oryantalist düşünür Joseph T. Reinaud (1795-1865) medeniyetler tarihinin bütünlüğü ile ilgili olarak şunları söylemiştir: “Rastlantı, tekniklerin ve sanatların ilerlemesinde çok büyük bir rol oynamaz. İnsanlık bütün keşiflerinde istikrarlı bir şekilde ileriye doğru ani bir sıçrayışla değil, adım adım hareket eder. Her zaman aynı hızla ilerlemez, fakat hareket sürekli. İnsan icat etmez, sonuçlar çıkarır. Mesela insan bilgisinin bir alanını ele alalım. Bu alanın tarihi, yani ilerleme tarihi, aralıksız bir zincir oluşturur.”²⁹ Gündoğan ise medeniyetler tarihinin bütünlüğü hususunda şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: “Bilimin geçmişi günümüzden en az dört bin yıl öncesine kadar uzanır. Bu zaman dilimi boyunca dünya üzerindeki her yerleşik millet bilimin ve dolayısıyla uygarlığın gelişmesine az veya çok katkıda bulunmuştur. Çünkü bu entelektüel etkinlik bütün insanlar için ortak olup, din, dil ve milliyet sınırlarını aşar. Tarih boyunca her millet bilime yaptığı katkının büyüklüğüyle orantılı olarak uluslararası olan uygarlığın yaratılmasına katkıda bulunmuş ve ondan pay almıştır.”³⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere, medeniyet tarihinin tek bir topluma veya kültüre özgü bir gelişme olduğu doğru değildir.³¹ Astronomi, coğrafya, optik, fizik, kimya, biyoloji, matematik, mimari, geometri ve tıp gibi alanlardaki ilk adımların Hint, Sümer, Mısır ve Babil gibi uygarlıklarda atıldığı ve Batı kültürünün temelini oluşturan Antik Yunan düşüncesinin Babil, Mezopotamya ve Mısır uygarlıklarının etkisinde geliştiği bilinmektedir.³² Hatta Sokrates öncesi dönemde biliminin geleneksel anlatılarında yer alan Thales, Anaksimenes, Anaksimandros ve Herakleitos gibi filozoflar Yunanistan’da değil, Anadolu’nun İyona bölgesinde yaşamıştır. Filozoflar bilimsel ve felsefi faaliyetlerinde seleflerinin takipçileri olmuştur.³³ Bu demektir ki Hint, Çin, Mısır, Mezopotamya, İslam ve Yunan kültürü birbirinin aynısı olmamasına karşın, birbirinden kopuk da değildir. Çünkü haritada ülkeler veya bölgeler arasına çizilen sınırlar gibi bilime kesin sınırlar çizmek mümkün değildir.³⁴ Bu bakımdan dün olduğu gibi bugün de bilim hiçbir ırkın, kültürün veya bölgenin tekelinde değildir.³⁵ Çünkü bilim, tek bir toplumun veya kültürün sıfır noktasından başlayarak ileriye taşıdığı bilgi değildir.³⁶ Dolayısıyla medeniyet tarihi, tek bir ulusun veya uygarlığın tekelinde yazılmış müstakil bir eser değildir. Medeniyet tarihi, tüm ulusların ve uygarlıkların kalemiyle yazılmış müşterek bir eserdir.

İslam medeniyetinin öteki kültür dünyalarından aldığı bilimlerini geliştirdiğini, yeni bilim alanları oluşturduğunu ve özgün bilimsel faaliyetler gerçekleştirdiğini düşünen Sezgin, İslam dünyasında bilimsel faali-

27 Sezgin, “İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler”, 41.

28 Fuat Sezgin, “İslam, Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış”, *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berkaş-Tuğçe İnceoğlu, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 121.

29 Fuat Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik Cilt I*, çev. Abdurrahman Aliy (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008), 13.

30 Melek Dosay Gökdoğan, *Türklerin Bilime Katkıları* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2008), 9.

31 Aydın Sayılı, *Bilim Tarihi* (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999), 10-11.

32 Cemal Yıldırım, “Bilime Genel Bir Bakış”, *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar içinde*, ed. Alaattin Topçu (İstanbul: İmge Kitapevi, 2008), 16.

33 Clifford D. Conner, *A People’s History of Science: Miners, Midwives, and Low Mechanics* (New York: Nation Books, 2005), 133.

34 Fara, *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*, 14.

35 Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 14.

36 Şafak Ural, *Bilim Tarihi* (İstanbul: Çantay Kitapevi, 2011), 13.

yetlerin 9. yüzyılın ilk yarısından başlayıp 16. yüzyılın sonlarına kadar devam ettiğini ileri sürmüştür.³⁷ Bu bağlamda Abbasiler tarafından 8. yüzyılda Bağdat şehrinde 'Beyt-ül Hikmet' (Bilgelik Evi) adıyla kurulan akademide Yunan, İran ve Hint kültürlerinden birçok eser Arapça'ya çevrilmiştir. Farklı kültürlerden Arapça'ya çevrilen bu eserler ile başlangıçta kabul etme (resepsiyon) safhasından geçilmiş, ardından özümseme (asimilasyon) safhasına girilmiş ve sonrasında yaratıcılık (özgünlük) safhasına ulaşılmıştır.³⁸ Böylece Abbasi İmparatorluğu'nun başkenti Bağdat şehri bilim dünyasının merkezi olmuş, bilim insanlarının temasını geliştirmiş ve özgün bilimsel faaliyetlerin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır.³⁹ Başka bir ifadeyle Bağdat şehri 9. yüzyılda gözlemevleri, kütüphaneleri, araştırma kurumları ile başka hiçbir başkentten boy ölçüşmeyeceği düzeye ulaşmıştır.⁴⁰ Buradan da anlaşılacağı üzere, İslam medeniyeti diğer kültür dünyalarıyla etkileşim içinde eski bilimlerini ileri bir safhaya taşıyarak gelecekte ortaya çıkacak yeni bilimlerin temellerini atmıştır.⁴¹ Bu noktada Doğu medeniyetlerinin Avrupa medeniyetine katkılarıyla ilgili olarak Alman düşünür Goethe (1749-1832) şu açıklamada bulunmuştur: "Bu harikulade düşüncelerin meyvelerinden nasibimizi almak istiyorsak, kendimizi doğuya kavuşturalım. Tercüme bizi sürüklemek, bize kılavuzluk etmek açısından paha biçilmez değerde olabilir... Bu hazinelerin kaynaklarını aracısız tanımayı kim istemez ki."⁴² Alman tarihçi Heinrich Schipperges ise (1918-2003) bu hususla ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır: "İslam bilimlerinin Avrupa'ya taşınması yüzlerce yıl çok güçlü etkilerde bulunan ve hala etkilerine devam eden ve onsuz modern dünyanın kuruluşunu kavrayamayacağımız bir fenomendir."⁴³ Dolayısıyla İslam medeniyeti diğer medeniyetlerle etkileşerek bilimler tarihinin önemli halkalarından birisini oluşturmuştur. Diğer yandan İslam medeniyetinin hem temel bilimlerde hem de sosyal bilimlerdeki katkıları günümüze kadar tam olarak tespit edilememiştir. Bu sebeptendir ki, İslam medeniyetinin insanlık tarihine katkısını bütün olarak ortaya koymak mümkün olmamıştır.⁴⁴ Bu katkının büyüklüğünü gerçeğe yakın öğrenmekten uzak olduğumuzu düşünen Sezgin,⁴⁵ bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Bilimler tarihine bu yaratıcı safhada nelerin kazandırıldığına hepsini veya büyük bir kısmını bilmekten henüz çok uzak bulunuyoruz. Tamamını tanımak belki hiçbir zaman mümkün olmayacaktır. Ama bugün bildiklerimiz, bilimlerin en büyük birkaç safhasından biri karşısında bulunduğumuzu duymamıza yetiyor."⁴⁶ Bu bakımdan, İslam medeniyetinin bilimlere yaptığı katkıları bugün itibarıyla bir bütün olarak ortaya koymak mümkün olmamasına karşın, İslam dünyasında yapılan bilimsel faaliyetler bu mirasın ne kadar büyük olduğunun en önemli göstergesidir.⁴⁷ Görüldüğü üzere, İslam medeniyetinin bi-

37 Fuat Sezgin, "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", *Adam Akademi*, 1 (2011), 92-94.

38 Seyfi Kenan, "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", *Değerler Eğitimi Dergisi* Cilt 1, Sayı 4 (2003), 74.

39 Sezgin, "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", 91.

40 Sevim Tekeli, *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi* (Ankara: Kalite Matbaası, 1975), 37.

41 Fuat Sezgin, "Batı Medeniyetinin Kökenleri", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 24.

42 Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik* Cilt I, 167.

43 Fuat Sezgin, "İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar* içinde, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 97.

44 Fuat Sezgin, "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti", *İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1 (1957), 28.

45 Fuat Sezgin, "İslam Bilimlerinin Avrupa'ya Etkisi Büyük Oldu", *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi Journal of Islamic Research*, Sayı 3 (2009), 8.

46 Fuat Sezgin, "İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar* içinde, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 38-39.

47 Fuat Sezgin, "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'sine Bakış", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar* içinde, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 59.

limsel faaliyetleri tam olarak ortaya çıkarılmamıştır. Bu durum, İslam medeniyetinin bilimler tarihinde ki yerinin reddedilmesine, yok sayılmasına veya itibarsızlaştırılmasına imkân vermemelidir.

İslam medeniyetinde bilimsel faaliyetlerin 9. yüzyılda başlayıp 15. yüzyılda hızını kaybetmeye başladığını 16. yüzyılda ise durakladığını düşünen Sezgin, 17. yüzyılla birlikte bilimsel üstünlüğün Avrupalıların egemenliğine geçtiğini ifade etmiştir.⁴⁸ Ona göre, 17. yüzyıldan itibaren Avrupalılar kendilerini İslâm dünyasından üstün görmeye başlamıştır. Avrupalıların İslam dünyası karşısındaki üstünlük algısı Müslümanlar tarafından da kabul görmüştür. Bu süreç Rönesans (yeniden doğuş) olarak adlandırılan yeni bir dünya görüşünün doğuşuna yol açmıştır.⁴⁹ Rönesans olarak adlandırılan dünya görüşü, başta Avrupa olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu ve İslam dünyasına yayılarak bu coğrafyalar üzerinde geniş kabul görmüştür. Rönesans dünya görüşü Müslümanların bin yıllık politik hâkimiyeti sırasında insanlığın ortak mirası olan bilimlere hiç bir şey katmadıkları pesimizmi ileri sürmüştür.⁵⁰ Bu pesimizm Avrupalılara bilimler sizinle doğmuştur mesajını taşımıştır.⁵¹ Bu noktada İslam dünyasının bilimlere katkısı olmadığı görüşünü reddeden Sezgin, Müslümanların hiçbir ayırım yapmadan tüm toplumlardaki ilmi kaynakları tercüme ederek yaratıcı bilimsel araştırmalarda bulunduğunu ifade etmiştir.⁵² Ayrıca İslam bilim insanları ayırım yapmadan Aristoteles'i asırlarca 'El-Muallimu'l-Evvel' (ilk üstat), Müslüman olmayan diğer bilim insanlarını ise 'el-Fadl' (Faziletli) gibi saygı ifade eden kelimelerle anmışlardır.⁵³ Dolayısıyla Avrupa'da Rönesans'ın yayılmasıyla birlikte bilimler tarihine İslam dünyasının katkısı yeter görülmemeye veya yok sayılmaya başlanmıştır.

Buradan anlaşılacağı üzere, Avrupa medeniyeti Rönesans'la birlikte İslam medeniyetinin bilimler alanındaki faaliyetlerini subjektif ölçütlere göre yok saymış ve/veya itibarsızlaştırmaya çalışmıştır. Bununla birlikte modern dünyanın temelini Antik Yunandan başlatarak Avrupa medeniyetiyle ilişkilendirmiştir. Avrupa medeniyetinin bu subjektif perspektifi, ideolojik düşüncelerle örüntülenmiş bir paradigmanın histerik yanısımasıdır. Bu bakımdan makalemizde İslam dünyasının insanlık medeniyetindeki yeri, diğer medeniyetlerle ilişkisi ve bilimler tarihine katkısını Türk bilim tarihçisi Fuat Sezgin'in düşünceleri çerçevesinde tartışılmaya çalışılacaktır.

1. İslam Medeniyeti Üzerine Düşünceleri

İslam'ın doğuşu ile birlikte başta Arap yarımadası olmak üzere Mısır, Suriye, Irak ve İran'a kadar geniş bir coğrafyaya yayılan Müslümanlar, antik dünyanın kültür mirası ile karşılaşmıştır. İslam dünyası bu karşılaşma sürecinde dini olsun veya olmasın tüm çalışmaları kendi kültürüne taşımıştır.⁵⁴ İslam dünyasının yabancı kültürlerin bilim mirasını kabul etmesi, benimsemesi ve yeniden tartışması onlara değer vermesiyle iliş-

48 Sezgin, "Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Yaratıcı Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz", 46-47.

49 Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 10.

50 Sezgin, "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", 97.

51 Joseph Needham, "Science and Society in East and West", *Science & Society*, Vol. 28, No. 4 (Fall, 1964), pp. 407-408.

52 Fuat Sezgin, "İslam Bilimlerinin Duraklamasının Başlangıcı ve Yaratıcılığının Son Bulma Nedenleri", *Söyleşi: Sefer Turan, Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 125.

53 Sezgin, "İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi", 40.

54 Fuat Sezgin, "Müslümanların Astronomi Tarihindeki Yeri", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 70.

kilidir.⁵⁵ Bu bakımdan Abbasi halifesi el-Me'mun'un 9. yüzyılda Bağdat'da 'Beyt-ül Hikmet' adıyla kurduğu akademide farklı kültür dünyalarından eserler Arapçaya tercüme edilmiştir. Tercüme ile gelişen İslam dünyası, bilimlerin gelişiminde yeni bir mihenk noktası meydana getirmiştir.⁵⁶ Farklı kültürlerden Arapça'ya çevrilen eserler başlangıçta *resepsiyon* aşaması, ardından *asimilasyon* aşaması ve sonrasında *yaratıcılık* aşamasına geçilmiştir.⁵⁷ Başka bir ifadeyle İslam dünyası klasik dönemin mirasını (Mısır, Mezopotamya, Sümer, Babil, Yunan ve Roma gibi) devralarak zenginleştirmiş, ona yeni açılımlar kazandırmak suretiyle de bilimlerin gelişmesine katkıda bulunmuştur.⁵⁸ Görüldüğü üzere, İslam dünyasının bilimsel faaliyetleri önceki medeniyetlerin pasif yansımalarından ibaret değildir. Müslümanlar İran'dan, Hindistan'dan Çin'den, Mısır'dan ve Yunan'dan aldığı bilimleri kabul etmiş, onları özümsemiş ve onlardan özgün çalışmalar gerçekleştirmiştir.⁵⁹ Dolayısıyla İslam dünyası bilimsel faaliyetlerde farklı medeniyetlerin taklitçisi olmaktan ziyade gelecek kuşakların inşaa edeceği özgün bilimlerin öncüsü durumundadır. Milattan sonra 7. yüzyılda doğan İslam medeniyeti 8. yüzyıllarla 15. yüzyıllar arasında yaratıcı bilim ve kültür çağı yaşamıştır. Bu çağlar boyunca Batı dünyası, Ortaçağ karanlığında olmasına karşın, İslam dünyası astronomi, coğrafya, meteoroloji, kimya, matematik, geometri, tıp, genetik, optik ve felsefe gibi alanlarda özgün çalışmalar yapmıştır. İslam'ın ilk dönemlerinde astronomi alanında yapılan çalışmalar Hint astronomisinin etkisinde biçimlenmiştir. Müslümanlar, Hint bilgini Brahmagupta'nın astronomi ile ilgili 'Siddhanta' adlı eserini Sanskritçe'den, Yunan filozofu Ptolemaios'un (MS. 100-170) astronomi ilgili eserlerini Latince'den Arapçaya çevirmişlerdir. İslam Dünyasında astronomlar hem gözlem aletleriyle gökyüzünü gözlemlemişler (gözlemsel astronomi) hem de gözlem verilerini geometrik düzeneklerle (kuramsal astronomi) açıklamışlardır. Bununla birlikte astronomların kurdukları ilk gözlemevleri Abbasi halifesi Memun (813-833) zamanında Bağdat'ta kurulan 'Şemmasiye Gözlemevi' ve Şam'da kurulan 'Kasiyun Gözlemevi'dir. Demek oluyor ki, İslam dünyasında bu dönem sadece çevirilerin yapıldığı bir dönem değil, aynı zamanda gözlemevlerinin kurulduğu bir dönem olarak da tarihe geçmiştir.⁶⁰ Dolayısıyla Müslümanlar farklı kültürlerin astronomik faaliyetlerini incelemişler, farklı kültürlerden astronomiyle ilgili çeviriler yapmışlar ve kendi astronomik çalışmaları için gözlem evleri kurmuşlardır. İslam Dünyasındaki coğrafya araştırmaları diğer bilimlerde olduğu üzere başlangıçta Hint ve İran etkisi altında gelişmiştir. Müslümanların sonraki coğrafya çalışmalarında Yunan coğrafyacı ve matematikçi Ptolemaios'un ve Strabon'un çalışmaları etkin olmuştur. Bu süreçte İslam coğrafyacıları, Yunancada yerbilimi veya yer çizimi anlamına gelen coğrafya bilimi için 'Yer'in Sureti' (suret el-arz) ve 'Yollar ve Memleketler' (el-mesâlik ve el-memâlik) isimlerini kullanmıştır.⁶¹ İslam coğrafyacılarının çalışmaları içerisinde 9. yüzyıldan itibaren enlem-boylam dereceleri içeren haritalar yapmaları;⁶² matematiksel coğrafya ve haritacılığı geliştirmeleri;⁶³ ekvatorun uzunluğunu günümüz

55 Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I, 161.

56 Sezgin, "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri", 15.

57 Kenan, "İslam Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihcisi Fuat Sezgin'i Dinlemek", 74.

58 Bozkurt, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, 22.

59 Conner, *A People's History of Science: Miners, Midwives, and Low Mechanics*, 161.

60 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 102-106.

61 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 137-138.

62 Fuat Sezgin, "Dünyanın Gerçeğe Yakın İlk Haritalarını Müslümanlar Çizdi", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 52.

63 Fuat Sezgin, "Amerika'nın Müslümanlar Tarafından Kristof Kolomb'dan Önce Keşfi", *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuççe İnceoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2012), 27.

ölçümlerine yakın bir biçimde kırk bin kilometre hesaplamaları;⁶⁴ Asya;⁶⁵ Avrupa ve Afrika'nın gerçeğine oldukça yakın haritalarını yapmaları; Biruni'nin matematiksel coğrafyayı bilim dalı olarak kurması;⁶⁶ Afrika'nın doğusuyla Endonezya arasındaki mesafeyi gerçeğe yakın şekilde hesaplamaları⁶⁷ gösterilebilir. Ayrıca İslam coğrafyacıları, 'Rüzgar nasıl ortaya çıkar?', 'Med ve cezir nasıl oluşur?', 'Dolu nasıl meydana gelir?' gibi meteorolojik meseleleri 9. yüzyılda çözümlenmiştir.⁶⁸ Görüldüğü üzere İslam dünyasının coğrafya alanında MS. 9. yüzyılda yaptığı faaliyetler Avrupa'da 18. yüzyılda ortaya çıkmaya başlamıştır. Öte yandan İslam dünyasında 9. yüzyıldan itibaren kimya, matematik, geometri, tıp, genetik, optik ve felsefe gibi alanlarda özgün çalışmalara devam etmiştir. İslam dünyasının bilimler tarihindeki genel ilerlemeye yaptıkları en büyük katkı kimya alanındadır.⁶⁹ Müslümanların kimya alanındaki çalışmaları Grek simyacıların etkisinde olmasına karşın, modern kimya biliminin ilk temelleri İslam Dünyasında atılmıştır. Müslümanların ilk simyacıları Halid İbn Yezid (öl. 720), Cafer Sadık (öl. 765) ve Cabir İbn Hayyan (721-815)'dir. Hayyan, kuramsal ve deneysel araştırmalar ile kimyanın gelişimini etkilemiştir.⁷⁰ Bir doğa bilgini olan Hayyan,⁷¹ Allah'ın insana verdiği kabiliyetin sınırsız olduğunu, insanın kâinatın sır perdelerini anlayacağını, insanın canlı ve cansız varlıklar yaratmaya muktedir olduğunu düşünmüştür.⁷² Bununla birlikte eserleri Latinceye çevrilen Cabir,⁷³ modern kimyanın kurucusu kabul edilmiştir. Cabir'i modern kimyanın öncü bilim adamı yapan çalışmaları ilk kez kullanılan veya geliştirilen kimyasal işlemler, bu işlemlerin uygulanması sürecinde kullanılan aletler ve bu süreçler sonunda elde edilen kimyasal bileşiklerdir.⁷⁴

İslam dünyasında önemli faaliyetlerin yapıldığı bir diğer alan matematiktir. Müslümanlar, Sanskritçeden ve Yunancadan birçok matematik eseri Arapçaya çevirmiştir.⁷⁵ 9. yüzyılda Yunancadan Arapçaya çevrilen eserler arasında Öklid'in 'Geometrinin Öğeleri' ve Ptolemaios'un 'Almagest'i gösterilebilir.⁷⁶ Bununla birlikte İslam matematikçilerinin katkı yaptıkları alanların başında geometri, trigonometri ve cebir gelmektedir. Cebir, Müslüman matematikçilerin yaptığı çalışmalar neticesinde bağımsız bilim haline gelmiştir. Bu alana el-Harezmi, Ebu Kamil, Ömer Hayyam,⁷⁷ el-Heysem, İbn Yunus, el-Biruni⁷⁸ ve Abdülhamit İbn Türk gibi İslam matematikçilerinin önemli katkıları olmuştur. El Harezmi'nin Hint sayı sistemini İslam dünyasına tanıttı-

64 Sezgin, "Müslümanların Astronomi Tarihindeki Yeri", 72.

65 Fuat Sezgin, "Müslümanlar ve Matematik Coğrafya", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 34.

66 Sezgin, "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış", 93.

67 Fuat Sezgin, "Müslüman Bilimcilerin Yöntemi Kimya İlimi", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 25.

68 Fuat Sezgin, "Buhari'nin Kaynakları", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 77.

69 Conner, *A People's History of Science: Miners, Midwives, and Low Mechanics*, 165.

70 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 131.

71 Pascal Acot, *Bilim Tarihi*, çev. Nermin Acar (Ankara: Dost Kitapevi, 2005), 76.

72 Fuat Sezgin, "Biruni ve İbn Sina'nın Işığın Hızı Üzerindeki Görüşleri", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 80-81.

73 Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 64.

74 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 133.

75 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 95.

76 Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 65.

77 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 95-96.

78 Sezgin, "İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı", 86.

tığı ‘Hesabi’l Cebri’ ve ‘Mukabele’ isimli eserleri ‘Aritmetik’ adıyla Latinceye çevrilmiştir.⁷⁹ İslam dünyasının matematiğe katkısıyla ilgili olarak Alman oryantalist düşünür Hellmut Ritter, şu değerlendirmede bulunmuştur: “İslam dünyasında Yunanlılarda ve modern çağlarda Avrupa’da tanıdığımız en büyük adlar kadar büyük matematikçiler yetişmiştir.”⁸⁰

Diğer yandan Müslüman bilim insanları⁸¹ başlangıçta Aristoteles, Dioskorides ve Galen gibi düşünürlerin eserlerini Arapçaya çevirerek tıp alanında önemli çalışmalar yapmıştır. Zehravi, İbn Nefis El Razi ve İbn Sina gibi İslam tıpçılarının yapmış olduğu çalışmalar neticesinde tıbbın birçok alanında gelişmeler sağlanmıştır. Zehravi cerrahi alanında, İbn Nefis anatomi alanında,⁸² el Razi çiçek ve kızamık hastalıkları alanında ki faaliyetleri ile tıp bilimine önemli katkılar sunmuştur.⁸³ Hastalıklara ilişkin tespitlerini ‘Kitab el-Havi fi el-Tıp’ (Tıp Hakkındaki Bütün Bilgiler) adlı eserinde kaleme alan el Razi, bu çalışmasında bütün beden hastalıkları hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanında Zehravi, İbn Nefis ve el Razi gibi İslam tıpçılarının eserleri dönemin Avrupalı düşünürleri tarafından Latinceye tercüme edilmiştir.⁸⁴ İbn Sina, ‘Kitab es-Şifa (Sağlık Kitabı)’ ve ‘Kitab al-Kanun fi-Tıp’ (Tıp Kanunu) isimli eserleri yazmıştır.⁸⁵ Ayrıca bilimsel tıbbın sihir ve dinden ayrılması ilk defa İslam dünyasında gerçekleşmiştir.⁸⁶

İslam bilginlerinin dikkate değer çalışmalar yaptığı alanlardan bir diğeri optiktir. Optiğin İslam Dünyasında yaygınlık kazanması İbn el-Heysem ve Kemalüddin el-Farisi’nin çalışmalarıyla gerçekleşmiştir. Belçikalı bilim tarihçisi George Sarton, ‘bütün zamanların en büyük optikçisi’ olarak nitelediği el-Heysem’in faaliyetleri ile bu disiplin bilim kimliğine kavuşturmuştur. Optiği doğa felsefesinin odağına yerleştiren el-Heysem, ‘Kitab el-Menazır’ adlı eserinde doğrudan görme, yansımayla görme ve kırılmayla görme gibi optik konularını üzerine önemli çalışmalar yapmıştır.⁸⁷ Gözün yapısını inceleyerek ayrıntılı bir görme teorisi geliştirmiş,⁸⁸ görmenin gözden objeye giden ışınların sonucu olduğu öğretisinin geçersizliğini belirli bir yöntemle ilk kez ispatlamış,⁸⁹ renk, gökkuşağının oluşumu ve karanlık oda gibi optik konularını da bilim insanlarının gündemine taşımış ilk fizikçidir.⁹⁰ Bu bakımdan el-Heysem, optik biliminin temel öğretilerinde olağanüstü devrimler gerçekleştirmiştir. Bu devrimler sayesinde bilimsel araştırmalara yeni perspektifler sağlanmış ve Yeni Çağ’ın buluşları için zemin hazırlanmıştır.⁹¹ Dolayısıyla başta Heysem’in çalışmaları olmak üzere Kemalüddin el-Farisi, el-Kindi ve el-Hazen gibi İslam optikçilerinin faaliyetleri ile optik biliminin modern temelleri atılmıştır. İslam dünyasında astronomi, kimya, matematik, geometri, tıp, genetik, optik gibi bilimlerde olduğu

79 Ural, *Bilim Tarihi*, 153.

80 Sezgin, “İslam’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, 90.

81 Nurullah Denizer, Nazım Bayraktar, vd., *Disiplinlerarası Bir Yaklaşıla İnanç Eylem Tutarlılığı* (Konya: Çizgi Yayınevi, 2018), 62-63.

82 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 134-137.

83 Yıldırım, *Bilim Tarihi*, 64.

84 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 134-137.

85 Bozkurt, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, 33.

86 Gökdoğan, *Türklerin Bilime Katkıları*, 31.

87 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 121-123.

88 Fuat Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, ed. Resul Turan (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 48.

89 Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik Cilt I*, 30.

90 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 123.

91 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 49.

üzere felsefede⁹² özgün faaliyetler gerçekleşmiştir. 8. yüzyıldan itibaren Yunancadan Arapçaya yapılan çeviriler neticesinde İslam dünyası felsefi düşünceyle tanışmıştır.⁹³ İslam dünyası diğer bilimlerde olduğu üzere felsefede resepsiyon, asimilasyon ve özgünlük safhasından geçmiştir. Özgünlük safhasında el Ravendi (827-911), Razi (854-925), el-Kindi (öl. 873), Farabi (872-950), İbn Miskeveyh (932-1030), İbn Sina (980-1037), Gazali (1058-1111), İbn Bacce (1095-1138), İbn Tufeyl (öl. 1186), İbn Rüşd (1126-1198), Sühreverdi (1155-1191), İbn el-Arabi (1165-1240), Nasireddin Tusi (1201-1274), Sadreddin Konevi (1210-1274) ve Mevlana (1207- 1273) gibi birçok düşünür yetişmiştir.⁹⁴ Bu düşünürlerin özgün görüşleri Avrupa felsefesi üzerinde derin etkiler meydana getirmiştir.⁹⁵ Bu bağlamda İslam dünyasında ki felsefi faaliyetlerin özgün bir disipline dönüştüğünü ileri süren Taylan, bu hususla ilgili şunları söylemiştir: “İnsanlığın tarihinde gördüğümüz bütün bilgilerin ve medeniyetlerin, bir birikim ve tekâmül kanununa tabi ilerlediği gibi felsefi düşüncenin tarihide bundan farklı değildir. ...Bu gün sahip olduğumuz felsefi fikirler, eski çağlardan bu yana birçok filozofun düşüncelerinin tesirlerini taşımaktadır. ...Mesela, ilim ve düşünce, tarih boyunca Mısır ve Mezopotamya’dan Yunanlılara, oradan İslâm dünyasına ve Avrupa’ya intikal etmiştir. Bu açıklamalar ışığında İslam felsefesinin ve filozoflarının kendinden önceki felsefeleri analiz ederek onlara kendi düşünce ve değerlendirmelerini ilave ettikleri bir gerçektir.”⁹⁶ Dolayısıyla İslam dünyası felsefi faaliyetlerde Müslüman felsefecilerin perspektifinden özgün düşünceler üretilmiştir. İslam dünyasında ki bilimsel faaliyetlerin MS. 9. yüzyılda başlayıp 15. yüzyılda hızını kaybetmeye başladığını 16. yüzyılda durakladığını düşünen Sezgin, 17. yüzyılla birlikte bilimsel üstünlüğün Avrupa’ya geçtiğini ifade etmiştir.⁹⁷ Ona göre, MS. 9. yüzyılın ikinci yarısından 16. yüzyılın sonuna kadar Müslümanlar bilimde yeni şeyler keşfetmiş, eski bilimlerini geliştirmiş ve yeni bilimlerin temellerini atmışlardır. Ancak Müslümanlar 16. yüzyılla birlikte bilim tarihinde önderliklerini kaybetmiştir.⁹⁸ Sezgin, İslam dünyasının bilimler alanında ki üstünlüğünü Avrupa’ya kaptırmasını Haçlı seferleri, Moğol istilası ve İspanya’da Müslümanların siyasi varlıklarının zayıflaması gibi nedenlere bağlamıştır.⁹⁹ Bu bağlamda Avrupalılar 11. yüzyıl ile 13 yüzyıl arasında ki haçlı seferleri ile askeri ve siyasi açıdan ulaştıkları bölgeleri tahrip etmişler, belirli bölgelere yerleşerek bölge halkının kullandığı teknolojik ürünleri, özellikle de çeşitli tıbbi araç/alet ve ilaçları Avrupa’ya götürmüşlerdir. Sezgin’e göre, Doğu’dan Batı’ya doğru bu bilim ve teknoloji transferi ve İslam dünyasının Haçlı Seferleri tehdidi altında kalması İslam dünyasında bilimlerinin duraklamasına sebep olmuştur.¹⁰⁰ Haçlı seferleri yanında 7. yüzyılla 13. yüzyıl arasında İslam coğrafyasının önemli bir bölümünün Moğol saldırılarına maruz kalmasıyla birçok bilim ve kültür merkezi tahrip edilmiştir. Bu tahripler, İslam dünyasının bilimler alanında yakaladığı ivmenin yavaşlamasına neden olmuştur.¹⁰¹ Aynı zamanda Müslümanların 11. yüzyılın ikinci yarısında İspanya ve Portekiz’in büyük bölümünü kaybetmesiyle siyasal, kültürel ve bilimsel olarak telafisi mümkün olmayan bir güç kaybı yaşanmıştır.¹⁰² İslam dünyasında bilimler alanında yaşanan bu sürecin olağan bir durum olduğunu düşünen Sezgin, bu hususla ilgili olarak şöyle bir tespitite

92 Fuat Sezgin, *Arap İslam Bilimleri Tarihi Cilt I*, (İstanbul: Kültür Bakanlığı Kültür Bakanlığı Yayıncılık 2015), XI.

93 Necip Taylan, *İslam Felsefesi: Kaynaklar-Temsilcileri-Tesirleri* (İstanbul: Enar Neşriyat, 2016), 125.

94 Topdemir, Unat, *Bilim Tarihi*, 165-167.

95 Sezgin, “İslam Bilimlerinin Avrupa’ya Etkisi Büyük Oldu”, 7.

96 Taylan, *İslam Felsefesi: Kaynaklar-Temsilcileri-Tesirleri*, 291.

97 Sezgin, “Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Yaratıcı Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz”, 46.

98 Sezgin, “Batı Medeniyetinin Kökenleri”, Söyleşi: Sefer Turan, 24.

99 Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik Cilt I*, 173-174.

100 Kenan, “İslam Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin’i Dinlemek”, 75.

101 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 251.

102 Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik Cilt I*, 173.

bulunmuştur: "...medeniyetler, zamanı geldiğinde buldukları konumu, yüklenişlerini kendilerinin hazırladığı ardılı olan medeniyete vermek zorundadır."¹⁰³ Dolayısıyla MS. 9 yüzyılda İslam medeniyetinde başlayan bilimsel dinamizm zamanla siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel nedenlerden yerini durağanlaşmaya bırakmıştır.

2. Batı Medeniyeti Üzerine Düşünceleri

İslam medeniyetinin 16. yüzyılda duraklamaya başlaması ve 17. yüzyılda bilimsel üstünlüğün batıya geçmesiyle devam eden süreç günümüze kadar süregelmiştir. Bilimler alanında ki gelişim süreciyle ortaya çıkan dinamizm, Batı medeniyetinde mücadele ruhuna dönüşmüştür.¹⁰⁴ Bu mücadele ruhu çerçevesinde hem Batı medeniyetinin bilimsel gelişimini ortaya çıkarmak hem de İslam medeniyetinin bilime katkısını tespit etmek amacıyla oryantalist faaliyetler başlamıştır.¹⁰⁵ Bazı oryantalistlerin İslam kültürünü öğrendiklerini, İslam kültür dünyasına kuvvetli bağlarla bağlı olduklarını, İslam bilim tarihinde ki çeşitli belgeleri ciddi bir biçimde incelediklerini düşünen Sezgin, diğerlerinin ise İslam dünyasının bilimsel başarıları üzerine hüküm vermekten kaçındığını ifade etmiştir.¹⁰⁶ Ona göre, esas oryantalistler hümanist düşünceyle İslam kültür dünyasının temel kaynaklarını araştıran düşünürlerdir. Günümüz dünyasında Müslümanların bilimler tarihindeki yerlerine ilişkin bilgilerin elde edilmesi hümanist oryantalistlerin çalışmalarından kaynaklanmıştır.¹⁰⁷ Dolayısıyla İslam medeniyetinin bilimler tarihinde ki çalışmalarına dair objektif bilgilere hümanist oryantalistlerin çalışmalarından ulaşılmıştır. Hümanist oryantalistlerin İslam bilim dünyasına önemli katkılar sunduğunu, Müslümanlara layık oldukları takdiri yönelttiklerini düşünen Sezgin, Müslümanların bugün bilimler tarihinde önemli yerleri olduğunu düşünmesinin sebebini hümanist oryantalistlerin çalışmalarına dayandırmıştır.¹⁰⁸ 19. yüzyılla ortaya çıkan hümanist oryantalistler, Avrupa'da ki bilim ve teknolojik kalkınmanın İslam bilim dünyasının temelleri üzerine inşa edildiğini savunmuştur. Hümanist oryantalistlerin öncüleri arasında Johann Gottfried Herder (1744-1803), Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), Alexander von Humboldt (1769-1859),¹⁰⁹ Jean Etienne Montucla (1725-1799), Kurt Sprengel (1766-1833), Jean Jacques Sédillot (1772-1832), Joseph Toussaint Reinaud (1795-1867), Louis Amelie Sédillot (1808-1875), Franz Woepcke (1826-1864), Eilhard Wiedemann (1852-1928), George Sarton (1884-1956),¹¹⁰ Ignaty Krachkovsky (1883-1951)¹¹¹ ve Otto Neugebauer (1899-1990)¹¹² gibi düşünürleri göstermek mümkündür. Sezgin, bu düşünürlerin İslam bilim dünyasına katkılarıyla ilgili şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Hümanist oryantalistler, İslam dünyasının kültür mirasını tanımak ve tanıtmak yolunda büyük çaba harcadılar. Bugüne kadar yüzlerce cilt Arapça, Farsça ve Türkçe kitabı yayımladılar, büyük bir kısmını Avrupa dillerine çevirdiler, araştırdılar ve değerlendirdiler. Biyografik ve bibliyografik eserler yayımladılar. İslam Ansiklopedileri yaptılar. İslam dünyasında ihmale

103 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 258.

104 Fuat Sezgin, "En Büyük Destekçim Eşim", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 105.

105 Sezgin, "İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi", 40.

106 Fuat Sezgin, "Oryantalistler ve Biz", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 115-116.

107 Sezgin, "Müslümanların Astronomi Tarihindeki Yeri", 69.

108 Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I*, 13.

109 Sezgin, "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'sine Bakış", 57.

110 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 7-16.

111 Franz Rosenthal, *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*, (Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007), 131.

112 Bozkurt, *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*, 11.

uğrayan yazma kitapları toplayıp Avrupa'da sayısız kütüphanelere taşıdılar. Onların değerli kataloglarını hazırlayıp araştırmacıların hizmetine sundular. ...Biz bugün bu oryantalistlerin binlerce eserine ve on binlerce makalelerine sahip bulunuyoruz. Daha ileri adımlar atabilmemiz için kendimizi çok iyi döşenmiş bir yolun üzerinde buluyoruz.”¹¹³ Sezgin, hümanist oryantalistlerin bilimler tarihindeki yanlış kanaatlerin düzeltilmesi hususunda Avusturya oryantalist Otto Neugebauer'in şu değerlendirmesine dikkati çekmiştir: “Yunan olanı Yunan öncesine her bağlama girişimi çok yoğun bir karşı koymayla karşılaşıyor. Alışlageldik Yunan imajını değiştirme gerekliliği ihtimali düşüncesi, ...mevcut imajın geçirdiği bütün değişmelere rağmen her defasında arzu edilmez görünmüştür. Hâlbuki o zamandan bu güne geçen iki bin beş yüz yıllık tarihe iki bin beş yüz yılın daha eklenmesi gerektiği gibi çok basit bir olgu vardır. Buna göre, Yunanların artık başta değil, ortada bulunmaları gerekiyor.”¹¹⁴ Dolayısıyla hümanist oryantalistler doğuya ve İslami bilimlere karşı olumlu perspektivizm benimsemiştir. Böylece İslam dünyasının bilimler tarihindeki unutulmuş ve/veya yok sayılmış çalışmalarını hümanist oryantalistlerin faaliyetleri ile yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır.

Öte yandan, hümanist oryantalistlerin çalışmaları karşısında, İslam medeniyetinin bilimsel başarıları üzerine objektif hüküm vermektен kaçınan oryantalistler olduğunu düşünen Sezgin, bu oryantalistlerin İslam dünyasının bilimsel faaliyetlerine kayıtsız kalmalarını Rönesans dünya görüşüyle şekillenen konservatif perspektivizme bağlamıştır.¹¹⁵ Rönesans dünya görüşü, bilimleri 12. yüzyıldan 17. yüzyıla taşıyan uzun gelişme safhasını Avrupa'nın Yunan bilimlerini tanıma, benimseme ve özümseme süreci olarak değerlendirmiştir. Başka bir ifadeyle Batı dünyası bugünkü medeniyet seviyesine yalnızca Yunanlılardan aldıkları birikimle ulaşmıştır.¹¹⁶ Bu bakış açısı, bilimlerin modern çağdaki kalkınmasını doğrudan Yunan dönemine bağlayan, İslam kültür dünyasında ki yaratıcı safhayı dikkate almayan skolastik dünya görüşünü temsil etmektedir.¹¹⁷ Sezgin, bu skolastik dünya görüşüyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: “...ilimler tarihinde yanlış Rönesans tarifi var. Herkesin kafasında bu tarif mevcut. Yunanlılar ilimleri kurmuş, aradan asırlar geçmiş XVI. yüzyıl sonlarında Avrupalılar yavaş yavaş bu ilimleri elde etmiş ve geliştirmeye başlamış. Peki. Bu ilimler Avrupalıların eline nasıl geçmiş? Hangi coğrafyadan geçmiş? Hangi muhteva ile geçmiş? Bunları uzun zaman Avrupalılara unutturdular. İlimler tarihi kitaplarında bu hakikati görmezden geldiler.”¹¹⁸ Sezgin bu hususla ilgili düşüncelerine şöyle devam etmiştir: “Avrupalılar 17. yüzyılda önderlik durumuna nasıl geldiklerini bilmiyorlardı. Gerek Avrupalılar gerek Müslümanlar bunu yüzyıllardan gelen üstün mazinin devamı sanıyorlardı. Bunun sonucu, Avrupalılarda Müslümanlara karşı bir üstünlük, Müslümanlarda ise bir aşağılık duygusu geliyordu. Avrupalılarda doğan bu üstünlük duygusu, aradan çok büyük bir zaman geçmeden, daha doğrusu 18. yüzyılda Rönesans tabiri içinde, günümüze kadar geçerliliğini kaybetmemiş olan kalıplaşmış ifadesini buldu. Buna göre, bilimlerin birkaç yüzyıldan beri tanınan yeni safhası, Avrupa'da Yunan bilimlerinden kaynaklanan bir kalkınmaydı.”¹¹⁹ Rönesans dünya görüşü açısından İslam dünyasının bilimler alanında insanlık tarihine katkısı bazı Yunanca kitapların Arapçaya çevirisinin ötesine geçmemiştir.¹²⁰ Bu açıdan bilim tarihçiliğinin 18.

113 Sezgin, “İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı”, 88-89.

114 Sezgin, İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I, 15-16.

115 Sezgin, “İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı”, 89.

116 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'sine Bakış”, 56-57.

117 Sezgin, “İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, 97.

118 İhsan Fazlıoğlu, “Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, (2004), 367.

119 Fuat Sezgin, “Müzenin 24 Mayıs 2008'deki Açılış Konuşması”, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 155.

120 Sezgin, “Müslümanların Astronomi Tarihindeki Yeri”, 69.

yüzyıldan itibaren Rönesans görüşünün hakimiyetine girdiğini düşünen Sezgin,¹²¹ bu görüşle birlikte İslam bilimlerinin her türlü yaratıcı konumunu inkar eden bir tarih görüşünün ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu tarih görüşü, insanlık medeniyetini Yunan döneminin doğrudan doğruya devamı olarak görmüştür. Bu zamansal sıçrayışta İslam dünyasına bazı Yunanca eserlerin muhafazası ve tercüme yoluyla aktarıcılık rolü kalmıştır.¹²² Aynı zamanda 17. yüzyıldan itibaren bilim ve teknolojiye kendini göstermeye başlayan kalkınmayı Yunan bilimlerinin tanınmasına bağlayan paradigma bugüne kadar Batı dünyasında, İslam dünyasında ve Türkiye’de varlığını devam ettirmiştir.¹²³ Oysa bilimler tarihine bakıldığında astronomi, optik ve mekanik gibi matematiksel bilimler ve astroloji, simya gibi uygulamalı bilimler ilk defa Rönesans’ta keşfedilmiş değildir.¹²⁴ Görüldüğü üzere Rönesans dünya görüşü, İslam bilimlerinin genel bilimler tarihi içindeki yerini göstermek açısından gerçeklerden uzak derin bir taassubu temsil etmektedir.

Rönesans dünya görüşü ile bilimsel gelişimin Yunan dünyasından başlatılması hem bütün ortaçağı inkarı hem de Müslümanların sekiz yüz yıllık yaratıcılık evresinin yok edimidir.¹²⁵ Oysa İslam dünyasında astronomi, matematik, fizik, kimya, tıp gibi alanlardaki eserler MS. 10. yüzyıldan itibaren Latinceye ve bazı Avrupa dillerine çevrilmiştir.¹²⁶ Avrupalıların İslam dünyasından kendi dillerine yaptıkları çeviriler ile İslam bilginlerinin bilimsel faaliyetlerini öğrenme imkânı bulmuşlardır. Bununla birlikte Avrupalıların yapılan çevirilerde çevirisi yapılan eserlere sonraki çalışmalarda atıf vermemeleri, çevirisi yapılan eserlerin isimlerini değiştirmeleri ve yazarlarının isimlerini dikkate almamaları bilimler tarihinde boşluk meydana getirmiştir. Bu sebeplerdir ki, Batı biliminin temelleri araştırılırken İslam bilimi yok sayılarak insanlığın medeniyet seviyesi Yunanlılara isnat edilmiştir. Bunun sonucu olarak Avrupalılarda Müslümanlara karşı üstünlük, Müslümanlarda ise aşağılık duygusu gelişmiştir. Avrupalılarda doğan üstünlük duygusu, 18. yüzyıla birlikte Rönesans dünya görüşünde kalıplaşmış ifadesini bulmuştur.¹²⁷ Rönesans görüşünün modern bilimlerinin başlangıcını Yunanlılar ile başlatma düşüncesi Sümer, Babil, Asur, Hitit ve Mısır gibi kültürlerin bilimler tarihine katkılarına rağmen değişikliğe uğramamıştır.¹²⁸ Dolayısıyla MS 8. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar önemli bilimsel çalışmalar yapan İslam dünyası, ideolojik sebeplerden dolayı genel bilimler tarihinde hak ettiği yeri/değeri bulamamıştır.

3. Türk-İslam Medeniyeti Üzerine Eleştirel Düşünceler

Sezgin açısından İslam medeniyetine karşı yapılan savaşların (Haçlı Seferleri 1095-1291), istilaların (Moğol İstilasası 613-1216) ve coğrafi keşiflerin İslam dünyasında sebep olduğu ekonomik ve politik zayıflık bilimlerde duraklamanın temel sebebidir.¹²⁹ Ona göre, bütün geçmiş medeniyetlerde olduğu üzere İslam medeniyeti politik, jeopolitik ve iktisadî koşulların etkisiyle 16. yüzyıldan itibaren duraklama çağına girmiştir.

121 Sezgin, “Müslümanların Bilimler Tarihinde 800 Yıl Süren Yaratıcı Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz”, 44.

122 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 15-16.

123 Sezgin, “İslam’ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, 90.

124 John Henry, *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökeni*, çev. Selim Değirmenci (İstanbul: Küre Yayınları, 2011), 13.

125 Fuat Sezgin, “Prof. Dr. Fuat Sezgin’in Açılış Dersi”, (Akademik Açılış Konferansı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 17 Ekim 2016), 19.

126 Fuat Sezgin, “Müslümanların Coğrafya Tarihine Bugüne Kadar Bilinmeyen İnanılmaz Büyük Katkısı”, (Konferans, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 15 Haziran 2015), 12.

127 Sezgin, “İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi”, 40.

128 Sezgin, “İslam Bilimlerinin Avrupa’ya Etkisi Büyük Oldu”, 5.

129 Sezgin, *İslam’da Bilim ve Teknik Cilt I*, 178-179.

17. yüzyıldan itibaren yaratıcılığını da kaybeden İslam dünyasının bilimsel üstünlüğü Batı dünyasına geçmiştir.¹³⁰ Sezgin, bu konuyla ilgili olarak şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “Biz mütemadiyen bir yol bulmaya çalışıyoruz. Aslında yol bulmaya çalışmak kötü bir şey değil. Fakat hareket noktası yanlış olunca insan yanlış yerlere gidiyor. Biz evvela insan düşüncesindeki, insan medeniyetindeki yerimizi bilmiyoruz. Bazen hayranlık duyuyoruz, bazen üzüntüye düşüyoruz, aşağılık duygusuna kapılıyoruz ve başkalarını taklit ediyoruz. Böyle yol alıyoruz. En büyük noksanımız yaratıcılık özelliğimizi kaybetmiş olmamızdır.”¹³¹ Görüldüğü üzere, İslam dünyasının bilimler alanında geri kalmasının birçok nedeni olmasına karşın bunların en önemlisi Müslümanların yaratıcılık yeteneğini kaybetmesidir. İslam dünyasındaki bilimsel üstünlüğün Batı dünyasına geçmesiyle birlikte teknolojik alanda ki üstünlüğünde Avrupalılara geçtiğini düşünen Sezgin,¹³² Müslümanlar kendilerinin, Avrupa’yı bu üstünlük seviyesine getiren kaynak olduklarını bilmediklerini ifade etmiştir. Bu bakımdan 17. yüzyılda ki bilimsel gelişmeyle Avrupalılarda üstünlük duygusu, bilimsel alandaki gerilemeyle birlikte Müslümanlarda aşağılık duygusu uyanmaya başlamıştır.¹³³ Sezgin, İslam dünyasının bilimler alanında geriliği ile ilgili olarak şu değerlendirmede bulunmuştur: “...Geriliği müşahede edenler, buna çare arayanlar, bu gerilik çağının geçmişinde bir üstünlük hatta çok büyük bir üstünlük çağının bulunduğunu, Avrupa’daki bilim ve teknolojinin İslam dünyasındaki 800 yıl boyunca kazanılan başarıların başka verimli koşullar altındaki bir gelişmesi olduğunu bilmiyorlardı. Bunun neticesi olarak ferdin yaratıcılığına olan inanç ve benlik duygusu yerini Avrupa uygarlığı karşısında büyüyen bir aşağılık duygusuna bırakıyordu.”¹³⁴ Sezgin bu hususla ilgili düşüncelerine şöyle devam etmiştir: “...Müslümanlar ilimler tarihindeki muazzam yerlerini bilmedikleri için yahut yanlış şeyler bildikleri için Avrupa dünyası karşısında büyük bir aşağılık duygusu içindeler.”¹³⁵ Dolayısıyla İslam dünyasının Batı dünyası karşısında komplekse kapılması kendi köklerini unutmasından, köklerinden uzaklaşmasından ve/veya kopmasından kaynaklanmıştır.

İslam dünyasında ki bilimsel geriliğin nedeni bazı aydınlar tarafından din ve/veya İslam olduğu düşünülmüştür.¹³⁶ Sezgin, Türk-İslam dünyasında bilimsel geriliğin nedeninin din ve/veya İslam olduğu iddiasıyla ilgili olarak şunları ifade etmiştir: “...Batı dünyası ile bilim ve teknik alanındaki gittikçe büyümekte olan farkın sebeplerinin İslam dininin kendisi olduğu şeklindeki düşünce Türk aydınlarının arasında yayılmaya yüz tutmuştu. Bu düşünce günümüze kadar genişlemeye devam ediyor. Bu düşüncenin öncüleri ve onları takip edenler, dini organizasyonların ve din adamlarının geri kalmış olmasına bakarak verilmiş olan ve gittikçe gelişmekte olan yargıyla hareket ederken hemen hemen bütün müesseselerdeki geriliği gözden kaçırıyorlar veya bu gerçeği görüyorlarsa da onun da sorumlusunu din olarak görüyorlardı”¹³⁷ Sezgin, bu hususla ilgili düşüncelerini şöyle sürdürmüştür: “...Müslümanlar, özellikle de Türkler, İslâm kültür dünyasının bilimler tarihindeki yerini ya az biliyorlar ya da hiç bilmiyorlar. Bu kültür dünyasına karşı çok yanlış görüşler taşı-

130 Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, 23.

131 Fuat Sezgin, “Yaratıcılık Özelliğimizi Kaybettik”, Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 107-108.

132 Fuat Sezgin, “Fuat Sezgin’in Hocaları”, Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 58.

133 Fuat Sezgin, “Aşağılık Kompleksinden Kurtulmalıyız”, Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 105.

134 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye’sine Bakış”, 62.

135 Mustafa Sekili, “Prof. Dr. Fuat Sezgin ile Söyleşi”, Röportaj: Fuat Sezgin İle, <https://www.youtube.com/>, 25 Mayıs 2008.

136 Ekici, “Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin”, 396.

137 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye’sine Bakış”, 63-64.

yorlar. Dahası Batı dünyasının bugünkü üstün durumu birçok Müslüman'da, özellikle Türklerde adeta bir aşağılık duygusu uyandırıyor. Ortada gözden kaçmayacak bir gerçek var ki, o da birçok Türk aydını, Batı dünyasına ulaşabilmenin çaresini Türk toplumunu dinden kurtarmakta buluyor.”¹³⁸ Başka bir ifadeyle bazı Türkler, İslam dünyasının Avrupa karşısında geri kalmışlığının müsebbibi olarak dini ve/veya İslam'ı görmüştür. Bu inanış, onların bir kısmında veya çoğunda din düşmanlığına dönüşmüştür. Bunun neticesinde bazı Türkler bilimler alanında ilerlemenin yolu olarak toplumun dinden uzaklaştırması gerektiğine kanaat getirmiştir.¹³⁹ Bunun sonucu olarak, Türklerde ve İslam ülkelerinde Müslümanların bilimler tarihindeki yerleriyle ilgili bilgilere şüpheyle yaklaşan ve reddeden kitleler ortaya çıkmıştır. Bu kitlelerin dine ve/veya İslam'a karşı benimsedikleri reddedici tutum, onların bilimler tarihinde Müslümanlara karşı önyargı geliştirmelerine neden olmuştur. Hatta bu önyargı onlarda İslam dünyasıyla ilgili tarihi bir realitede dahi fanatik direnç göstermelerine sebep olmuştur.¹⁴⁰ Böylece Türklerde ve İslam ülkelerinde çift kutuplu bir toplum yapısı meydana gelmiştir. Bu toplum yapısında bir taraf bilimsel ilerlemenin ön koşulu olarak dinden uzaklaşmayı istemesine karşın diğer taraf dinden uzaklaşmayı reddetmiştir.¹⁴¹ Dolayısıyla hem İslam ülkelerinde hem de Türklerde Avrupa karşısında geri kalmanın sebebi din olgusudur. Bu görüş toplumun bazı kesimlerinde güçlü bir destek bulmasına karşın bazı kesimlerinde kabul görmemiştir. Bu perspektif farklılığı toplumsal yapıda derin çatlakların oluşmasına sebep olmuştur. İslam dünyasının ve Türklerin bilimsel alanda Batı dünyası karşısında geri kalmasının sebebinin din ve/veya İslam olmadığını düşünen Sezgin, bilime yüzyıllarca önderlik etmiş İslam coğrafyasının güçlü geçmişi ortadayken dini, geriliğin sebebi olarak görmenin doğru olmadığını ifade etmiştir.¹⁴² Sezgin, bu konuyla ilgili yapılan röportajda şöyle bir açıklamada bulunmuştur: “İslam dünyasının gerileme nedeni olarak din gösteriliyor. Bu konuda ne dersiniz? Hayır, katiyen. Eğer öyle olsaydı kabul etmek zorunda kalırdım. Ama öyle değil. Din bilimi teşvik etti. Bugün Müslümanlara düşen görev tarihlerini çok iyi bir şekilde ortaya koymak. Gerileyişin nedeni din değildir. Başka tarihi sebepler var. Müslümanları yanlış düşünce ve kompleksten kurtarmak lazım.”¹⁴³ Benzer bir biçimde İslam dünyasının bilimsel alanda geri kalmasının nedeninin din olmadığını düşünen Alman oryantalist Franz Rosenthal, din ve/veya İslam'da bilimlerin merkezi konumda yüksek saygı gördüğünü ifade etmiştir.¹⁴⁴ Başka bir ifadeyle Rosenthal açısından din ve/veya İslam, bilimi bütün bir insan hayatının önemli bir gücü olarak ön plana çıkartmış ve bilime yüksek kıymet vermiştir.¹⁴⁵ Bu demek oluyor ki, Türk-İslam dünyasının bilimler alanında yüksek bir kültür ve medeniyet seviyesine ulaşmasındaki en önemli faktörlerden birisi bilimsel faaliyetlere verdikleri değerdir. Sezgin, İslam dünyasının bilimsel faaliyetlerde geri kalmasıyla ilgili olarak şu soruyu sormuştur: “Biliyor musunuz? Yunanlılar dahi İslam ilimler tarihi konusunda bizden ileride... Düşünmemiz lazım, neden bu böyle diye?”¹⁴⁶ İslam dünyasının bilimler alanında geri kalmasının sebebinin din olmadığı, aksine bilimsel faaliyetlerin gelişiminde dinin önemli etkisi olduğunu düşünen Sezgin, Batı dünyası karşısında geriliğin sebeplerini dine ve/veya İslam'a bağlamanın bilgisizlikten kaynaklandığını savunmuştur. Sezgin, bu hususla ilgili olarak düşün-

138 Sezgin, “İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri”, 11.

139 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'si'ne Bakış”, 64.

140 Sezgin, “İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış”, 97-98.

141 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'si'ne Bakış”, 65-66.

142 Ekici, “Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin”, 396.

143 Turan Kışlakçı, “Dünya Bilim Tarihi Yeniden Yazılmalı”, Röportaj: Fuat Sezgin İle, *Yeni Şafak Gazetesi*, 26 Eylül 2005.

144 Sezgin, *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*, 20.

145 Sezgin, *İslam'da Bilim ve Teknik* Cilt I, 161.

146 Fuat Sezgin, “Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Say 4 (2004), 361-362.

celerini bir röportajda şu şekilde ifade etmiştir: “...Müslümanların kimya, fizik, tıp, sosyoloji ve tarih alanında ortaya koyduklarını kimse bilmiyor. Biliyorum diyenlerin de bilgisi yarım yamalak.”¹⁴⁷ Bu sebeptendir ki, İslâm medeniyetinin bilimsel faaliyetleriyle ilgili sağlıklı diyalog ortamı oluşmamıştır. Bu yüzden İslam dünyası hakkında büyük bir bilgisizlik ortaya çıkmış, din ve/veya İslam tutuculukla, gericilikle ve fanatizmle irtibatlandırılmıştır.¹⁴⁸ Sezgin, bu konuyla ilgili düşüncelerini tarihi bir anekdotla şöyle devam ettirmiştir: “Sultan IV. Murat 1625 ile 1626 yılları arasında İstanbul’a gelmiş Hollandalı oryantalist Jacob Golius’dan Osmanlı İmparatorluğu’nun haritasını yapmasını istemiştir. Golius, bunu yapamayacağını arz ederek özür dilemiştir. Bu Osmanlı sultanı, Avrupalıların 11. yüzyıldan bu yana haritaları İslam dünyasından kopya ve taklit ettiklerini, Osmanlıların 17. yüzyılda imparatorluğun en ileri haritalarını yapmakta olduğunu bilmiyordu.”¹⁴⁹ Bu demek oluyor ki, Osmanlı imparatorluğu geçmişinde 800 yıllık yaratıcılık dönemini olduğunu bilmiyordu. Zira bu gerçeği o dönemde birkaç Avrupalı bilginden başka kimsede bilmiyordu.¹⁵⁰ Bu noktada İslam dünyasında ki bilimsel geriliğinin sebebinin başta kendimiz olduğu hususunda öz eleştiri yapan Sezgin, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Avrupalılar bizim adımıza araştırma yaparken bugün dünyada yaşayan Müslümanların varlığını dahi kabul etmiyorlar. Çok ilginç. Ancak bu histe sadece Avrupalılar suçlu değil, hiçbir katkıda bulunmayan Müslümanlar bence daha fazla suçlu.”¹⁵¹ Dolayısıyla Türk-İslam medeniyetinin bilim ve teknoloji alanında Avrupalıların gerisinde kalmasının nedeninin din ve/veya İslam olduğu fikri gerçeği yansıtmaktan uzaktır.

Sezgin açısından Türk-İslam medeniyetinin günümüz dünyasında hak ettiği konumu yeniden elde etmesi insanlığın ortak bilimler tarihinde önemli yerleri olduğu inancını kazanmalarına ve bunu yeniden gerçekleştirecek şartları kazanma hususunda ciddi olarak düşünmelerine bağlıdır.¹⁵² Sezgin, bu konuyla ilgili şöyle tespitte bulunmuştur: “...Müslümanlar matematikte, astronomide, fizikte nasıl büyük merhaleler kat etmişlerse, tarih ilminde Yunanlılardan sonra bütün Avrupa’nın tanıyamadığı bir merhaleye ulaşmışlar aslında. Biz bunu gözden geçiriyoruz. Bugün maalesef bu durumu müdafaa edecek Müslüman yok. Zaten Avrupalılar henüz bunu tamamıyla kabul etmediler. Bunu tanımlayamadığımız müddetçe bütün İslam bilimlerinin nasıl geliştiğini anlayamayız, kavrayamayız.”¹⁵³ Görüldüğü üzere, Türk-İslam medeniyetinin Batı karşısındaki durumunu doğru bir biçimde analiz edebilmek için eski yargılar bilimler tarihi açısından kritiğe tabi tutulmalıdır.¹⁵⁴ Aksi takdirde bütün insanlığın geliştirdiği bilimler manzumesinde Türk-İslam medeniyetinin binlerce yıllık yaratıcılık safhasını tespit etmek mümkün değildir.¹⁵⁵

Sonuç

İslam bilim tarihi araştırmacısı Fuat Sezgin, kendi kültür ve bilim dünyamızda yetişerek İslam medeniyetine önemli katkılar sağlamış çağdaş Türk düşünürlerinden birisidir. Bilimler tarihi ile ilgili çalışmalarını

147 Kışlakçı, “Dünya Bilim Tarihi Yeniden Yazılmalı”, 26 Eylül 2005.

148 Celal Şengör, “İslam, Bilim, Türkiye ve Fuat Sezgin”, Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, Sayı: 826, 18 Ocak 2003.

149 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi’ne Bakış”, 62.

150 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi’ne Bakış”, 63.

151 Sezgin, “Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine”, 364.

152 Sezgin, “İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı”, 97.

153 Sezgin, “Buhari’nin Kaynakları”, 75.

154 Sezgin, “Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiyesi’ne Bakış”, 64-65.

155 Fuat Sezgin, “Bilimler Tarihi İnsanlığın Ortak Mirası”, Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri* içinde, ed. Cüneyt Dalkıran (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 23.

tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi temel İslam ilimlerinin ötesine taşıyan Sezgin, astronomi, coğrafya, meteoroloji, kimya, matematik, geometri, tıp, genetik, optik ve felsefe gibi alanlarda özgün araştırmalar yapmıştır. İslam bilim tarihi üzerine yaptığı çalışmaları ile genel bilimler tarihi alanında yeni bir perspektif ortaya koymuştur. Bu yeni perspektif, İslam bilimler tarihiyle ilgili bilinçli ve/veya bilinçsiz bir biçimde üstü örtülen gerçeklerin ortaya çıkarılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu durum hem doğu dünyasında hem Batı dünyasında İslam medeniyetinin insanlığa sağlamış olduğu katkıyı yeniden gün yüzüne çıkarmıştır. Böylece Batı dünyası tarafından bilimler tarihine katkısı önemli görülmeyen İslam dünyası, dikkatleri yeniden üzerine çekmiştir. Bununla birlikte Sezgin, Avrupa merkezli bilim tarihi anlayışının eleştirel bir çözümlemesini yaparak bilimlerin tarihinin objektif yazımına yeni bir yaklaşım getirmiştir. Oryantalist çalışmaların çoğunluğunun İslam bilimlerinin insanlığa yapmış olduğu katkıları ortaya çıkarması açısından önemli olduğunu düşünmüştür. Görüldüğü üzere Sezgin, İslam bilim tarihi araştırmalarıyla İslam dünyasına unutmamış olduğu bilimsel geçmişini yeniden hatırlatmakta, kaybettiği hafızasını tekrardan kazandırmakta ve ona geleceğe dair umutlar vermektedir. Sezgin, İslam bilim tarihinde ki çalışmalarıyla doğru olduğu düşünülen birçok bilginin ezberlenmiş doğmalardan ibaret olduğunu göstermiştir. Bu noktada tartışılacak ilk soru 'İslam dünyasında dini ilimler dışında hiçbir bilginin önemi yok mudur?' sorusudur. Sezgin'e göre, İslam dünyası dini ilimlerle birlikte temel ve sosyal bilimler alanında önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. MS. 8. yüzyıldan itibaren Abbasi hükümdarları tarafından Bağdat şehrinde kurulan 'Beyt-ül Hikmet' akademisinde Yunan, İran, Çin, Mısır ve Hint kültürlerinden birçok önemli eser Arapça'ya çevrilmiştir. Çeviri faaliyetleri bireysel çalışmaların ötesinde dönemin merkezi devletleri tarafından desteklenen kurumsal faaliyetler şeklinde yapılmıştır. Dolayısıyla İslam dünyasında dini ilimler yanında farklı kültürlerden yapılan çeviri faaliyetleri 16. yüzyıla kadar güçlü bir biçimde devam etmiştir. 'İslam dünyasının bilim tarihine özgün bir katkısı söz konusu değil midir?' Sezgin'e göre, İslam dünyası farklı kültürlerden yaptığı çeviriler sürecinde çeşitli aşamalardan geçmiştir. Bunlar resepsiyon aşaması, asimilasyon aşaması ve yaratıcılık aşamasıdır. İslam dünyası yaklaşık sekiz yüz yıl süren bu dönemin sonunda yaratıcılık aşamasına ulaşmıştır. Müslümanlar, yaratıcılık aşamasında başta astronomi, coğrafya, meteoroloji, kimya, matematik, geometri, tıp, genetik, optik olmak üzere felsefe gibi alanlarda özgün çalışmalar yapmıştır. İslam dünyası bu süreçte kimya alanında Cabir İbn Hayyan; matematikte Harezmi, Ömer Hayyam; optik alanında İbn el-Heyssem, Kindi ve el-Hazen; tıp alanında Zehravi, İbn Nefis ve El Razi; felsefede El Ravendi, Zekeriya el-Razi, Farabi, İbn Miskeveyh, Gazali, İbn Rüşt, Sühreverdi, İbn el-Arabi gibi önemli şahsiyetleri yetiştirmiştir. 'İslam dünyası bilimsel faaliyetlerde Batı dünyası düşünürlerini göz ardı etmiş midir?' Sezgin'e göre, İslam dünyası bilimsel faaliyetlerde başta Batı dünyası olmak üzere farklı kültürlerdeki düşünürlerin çalışmalarına büyük kıymet vermiştir. Bu düşünürlerin eserlerinin İslam dünyasına taşınmasında onların ulusları, inançları veya dünya görüşleri gibi faktörler dikkate alınmamıştır. Bu bağlamda İlkçağ Yunan filozof Aristoteles'i 'El-Muallimu'l-Evvel' (ilk üstat), diğer bilim insanlarını ise 'el-Fadl' (Faziletli) olarak anmışlardır. Demek oluyor ki, Müslümanlar hangi kültürden veya hangi inançtan olursa olsun bilim insanlarına yüce dinimiz İslam'ın ilk emri olan 'oku' sözüyle büyük önem atfetmişlerdir.

'İslam dünyasının geri kalmasının nedeni din ve/veya İslam mıdır?' Sezgin'e göre, İslam dünyasının bilimlerin alanında Batı dünyası karşısında geri kalmasının nedeni kesinlikle din ve/veya İslam değildir. Din ve/veya İslam, insanlığa tebliğ edildiği günden bu güne kadar hiç kimseye araştırmayacaksın, anlamayacaksın veya yorumlamayacaksın şeklinde emir vermemiştir. Din ve/veya İslam her daim rasyonel bir varlık olan insana kendini, dünyayı ve evreni anlamayı salık vermiştir. Bu bakımdan, din ve/veya İslam hiçbir dönemde bilimsel

araştırmanın önünde engel olarak durmamış, aksine bilimsel faaliyetleri teşvik etmiştir. Sezgin açısından İslam dünyasının geri kalması haçlı seferleri, Moğol istilaları ve coğrafi keşifler gibi bazı tarihsel nedenlerden kaynaklanmıştır. Ona göre, bu tarihsel nedenler, İslam dünyasının hem bilimsel hem de politik anlamda güç kaybetmesine neden olmuştur. İnsanlığın modern dünyadaki bilimsel gelişimi Yunan Mucizesi midir? Günümüz modern biliminin Yunan mucizesinden doğduğu düşüncesi Rönesans'tan bu yana Batı dünyasında ve onun dışında kalan diğer coğrafyalarda genel kabul görmüştür. Sezgin'e göre, bilimsel olarak modern dünyanın temelleri Yunan uygarlığı ile atılmadığı için 'Yunan Mucizesi' olarak adlandırılan bir durum da söz konusu değildir. Yunan mucizesi hem ideolojik nedenlerden hem de bilgisizlikten ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu hususla ilgili olarak Türk felsefecilerden Sayılı, şu değerlendirmede bulunmuştur: "Yunan mucizesi sözü, gerek ilimde bu başarıları hazırlamış ve mümkün kılmış Yunan zihniyet ve entelektüel ortamının önemli başarıyı anlaşılabilir duruma sokması, gerekse Yunanlıların kendilerinden daha eski medeniyetlere çok şeyler borçlu olmaları bakımından mübalağalı ve hatalı bir zihniyeti temsil eder."¹⁵⁶ Oysa medeniyet tarihi Mezopotamyalılar, Çinliler, Hintliler, Yunanlılar, Mısırlılar ve Müslümanlar gibi birçok ulusun ve/veya uygarlığın katkısıyla meydana gelmiştir. Başka bir ifadeyle hem temel bilimlerde hem de sosyal bilimlerde yapılan faaliyetler tek bir ulus ve/veya uygarlık üzerinden gerçekleşmemiştir. Bu bakımdan medeniyet tarihini tek bir ulusa veya uygarlığa özgü bir gelişme olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira insanlık medeniyeti Afrikalısından Asyalısına, Avrupalısından Amerikalısına kadar tüm insanlığın ortak mucizesidir.

156 Aydın Sayılı, *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp adlı Eserin Muhtasarı*, Haz. Mübahat Türker Küyel (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996), 95.

Kaynakça

- Acot, Pascal. *Bilim Tarihi*. çev. Nermin Acar, Ankara: Dost Kitapevi, 2005.
- Awrahim, Tareq. "Tarihçi Fuat Sezgin ve İslam Medeniyeti Tarihinde Düzelttiği Kavramlar" *Mukaddime*, 8 (2), 2017, 365-386.
- Bozkurt, Nejat. *Bilimler Tarihi ve Felsefesi*. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları, 2004.
- Clifford D. Conner. *A People's History of Science: Miners, Midwives, and Low Mechanics*. New York: Nation Books, 2005.
- Denizer, Nurullah. Bayrakdar, Nazım vd. *Disiplinlerarası Bir Yaklaşıla İnanç Eylem Tutarlılığı*. Konya: Çizgi Yayınevi, 2018.
- Ekici, Aybüke. "Tarihi Uyanışın Mimarı: Prof. Dr. Fuat Sezgin". *Genç Hukukçular Hukuk Okumaları*, ed. Muharrem Balcı, İstanbul: Matbaa Basım, 2013.
- Fara, Patrica. *Bilim: Dört Bin Yıllık Tarih*. çev. Aysun Babacan İstanbul: Metis Yayıncılık, 2012.
- Fazlıoğlu, İhsan. "Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4 (2004), 355-370.
- Gavroğlu, Kostas. *Bilimlerin Geçmişinden Tarih Üretmek*. çev. Ari Çokana (İstanbul: İletişim Yayınları, 2006.
- Gökdoğan, Dosay, Melek. *Türklerin Bilime Katkıları*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 2008.
- Henry, John. *Bilim Devrimi ve Modern Bilimin Kökeni*. çev. Selim Değirmenci, İstanbul: Küre Yayınları, 2011.
- Iliffe, Rob. *Bir Disiplinin Gelişim Hikâyesi: Bilim Tarihi*. ed. Melek Doksay Gökdoğan, çev. Sedef Beşkardeşler&Tarık Tuna Gözütok vd., İstanbul: Lotus Yayınevi, 2016.
- Karakaş, Ali. "20. Yüzyıl Hadis Eksenli Oksidentalizm Çalışmaları: Fuat Sezgin Örneği". Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Kenan, Seyfi. "İslâm Dünyasının Duraklama Sebepleri Üzerine Ünlü Bilimler Tarihçisi Fuat Sezgin'i Dinlemek". *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4 (2003), 73-98.
- Kışlakçı, Turan. "Dünya Bilim Tarihi Yeniden Yazılmalı". Röportaj: Fuat Sezgin İle, *Yeni Şafak Gazetesi*, 26 Eylül 2005.
- Korkmaz, Tayfur. "20. Yüzyıl İslam Bilim Tarihi Çalışmaları: George Sarton ve Fuat Sezgin Örneği". Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2009.
- Joseph Needham "Science and Society in East and West", *Science & Society*, Vol. 28, No. 4 (Fall, 1964), pp. 385-408.
- Rosenthal, Franz. *Knowledge Triumphant: The Concept of Knowledge in Medieval Islam*. Leiden: Koninklijke Brill NV, 2007.
- Sarton George. *Antik Bilim ve Modern Uygarlık*. çev. Melek Dosay-Remzi Demir, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1995.
- Sayılı, Aydın. *Bilim Tarihi*. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1999.
- Sayılı, Aydın. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik, Astronomi ve Tıp adlı Eserin Muhtasarı*, Haz. Mübahat T. Küyel, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1996.
- Sekili, Mustafa. Prof. Dr. Fuat Sezgin ile Söyleşi. 25 Mayıs 2008. (ET: 1 Eylül 2018), <https://www.youtube.com/watch?v=kinYTNu6puY>
- Sezgin, Fuat. "İslâm Tarihinin Kaynağı Olmak Bakımından Hadis'in Ehemmiyeti". İstanbul Üniversitesi İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 2, Sayı 1 (1957), 19-36.
- Sezgin, Fuat. "Fuat Sezgin ile Bilim Tarihi Üzerine". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4 (2004), 355-370.
- Sezgin, Fuat. *İslam'da Bilim ve Teknik Cilt I*. çev. Abdurrahman Aliy, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2008.
- Sezgin, Fuat. "İslam Bilimlerinin Avrupa'ya Etkisi Büyük Oldu". *Avrupa İslam Üniversitesi İslam Araştırmaları Dergisi Journal of Islamic Research*, Sayı 3 (2009), 5-8.
- Sezgin, Fuat. *Tanınmayan Büyük Çağ: İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi*. ed. Resul Turan, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Sezgin, Fuat. "İslam'ın Bilimler Tarihindeki Yaratıcı Yerine Bir Bakış". *Adam Akademi*, Sayı:1, 2011, 89-98.
- Sezgin, Fuat. *Arap İslam Bilimleri Tarihi Cilt I*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayıncılık, 2015.
- Sezgin, Fuat. "Bilim Tarihçiliğine Bir Bakış". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep

- Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 98-111, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "Amerika'nın Müslümanlar Tarafından Kristof Kolomb'dan Önce Keşfi". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 24-36, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "İslam, Bilim ve Teknoloji Tarihine Bir Bakış". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 112-127. İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "İslam Kültür Dünyasının Bilimler Tarihindeki Yeri". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 9-23, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "Müslümanların Bilimler tarihinde 800 Yıl Süren Yaratıcı Merhalesini Ne Kadar Tanıyoruz". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*. ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 44-55, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "İslam Kültür Dünyasında Bilimler Ne Zaman ve Neden Duraklamaya Başladı". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 84-97, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "İstanbul İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Müzesi". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 37-43, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "Bilimler Tarihi Açısından Bugünün Türkiye'sine Bakış". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 56-67, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "Müslümanların Astronomi Tarihindeki Yeri". *İslam Bilimler Tarihi Üzerine Konferanslar içinde*, ed. Zeynep Berktaş-Tuğçe İnceoğlu, 68-83, İstanbul: Timaş Yayınları, 2012.
- Sezgin, Fuat. "Batı Medeniyetinin Kökenleri". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "İslam Bilim Tarihi Üzerine Tespitler ve Oryantalist Tezler". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 41-42, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "İslam Bilimlerinin Duraklamasının Başlangıcı ve Yaratıcılığının Son Bulma Nedenleri". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 125-143, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Dünyanın Gerçeğe Yakın İlk Haritalarını Müslümanalar Çizdi". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 51-52, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Müslümanlar ve Matematik Coğrafya". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 33-34, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Müslüman Bilimcilerin Yöntemi Kimya İlimi". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 25-26, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Buhari'nin Kaynakları". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 74-77, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Biruni ve İbn Sina'nın Işığın Hızı Üzerindeki Görüşleri". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 79-83, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "En Büyük Destekçim Eşim". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 101-105, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Oryantalistler ve Biz", Söyleşi: Sefer Turan. *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 114-115, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Müzenin 24 Mayıs 2008'deki Açılış Konuşması". *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 152-158, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Yaratıcılık Özelliğimizi Kaybettik", Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 107-111, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Fuat Sezgin'in Hocaları". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 54-63, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Aşağılık Kompleksinden Kurtulmalıyız". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 105-107, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Bilimler Tarihi İnsanlığın Ortak Mirası". Söyleşi: Sefer Turan, *Bilim Tarihi Sohbetleri içinde*, ed. Cüneyt Dalkıran, 22-23, İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.
- Sezgin, Fuat. "Müslümanların Coğrafya Tarihine Bugüne Kadar Bilinmeyen İnanılmaz Büyük Katkısı". Konferans, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 15 Haziran 2015, 1-16.

- Sezgin, Fuat. "Prof. Dr. Fuat Sezgin'in Açılış Dersi". Akademik Açılış Konferansı, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 17 Ekim 2016, 3-26.
- Şengör, Celal. "İslam, Bilim, Türkiye ve Fuat Sezgin". Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi. Sayı: 826, 18 Ocak 2003.
- Taylan, Necip. İslam Felsefesi. İstanbul: Enar Neşriyat, 2016.
- Tekeli, Sevim. *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi*. Ankara: Kalite Matbaası, 1975.
- Topdemir, Gazi, Hüseyin. Unat, Yavuz. *Bilim Tarihi*. Ankara: Pegem Yayınevi, 2008.
- Ural, Şafak. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Çantay Kitapevi, 2011.
- Yıldırım, Cemal. "Bilime Genel Bir Bakış". *Bilimsel Düşünme Yöntemi: Yazılar Bildiriler Tartışmalar içinde*, ed. Alaattin Topçu, 11-18, İstanbul: İmge Kitapevi, 2008.
- Yıldırım, Cemal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2012.